
Boekbesprekingen

Frank Bovenkerk (red), **Omdat zij anders zijn**, patronen van rasdiscriminatie in Nederland, Boom, Meppel 1978.

Hoewel men zich kan afvragen wat de werkelijke waarde was van de 'tolerantie' in Nederland, rasdiscriminatie was toch duidelijk, iets dat zich in het 'buitenland' afspeelde. De pers berichtte regelmatig over misstanden op dit gebied in de Verenigde Staten, in Zuid-Afrika en, betrekkelijk recent, in Engeland.

Toch kende Nederland op haar territorium betrekkelijk grote groepen vreemdelingen, maar die werden snel geassimileerd, zoals de immigranten uit Indonesië, of ze leidden een bestaan dat zich grotendeels onttrok aan de waarneming van de rest van de bevolking, zoals dat bij de Chinezen het geval was. (1)

Met de komst van gastarbeiders uit de gebieden rond de Middellandse Zee en van rijksgenoten uit Suriname en met het zich als een soort kleine natie manifesteren van de Molukkers is in die tolerante situatie een verandering opgetreden.

In de voorliggende bundel wordt dit op overtuigende wijze gedemonstreerd. Door een aantal antropologen uit Utrecht en Amsterdam is met behulp van vraagesprekken en experimenten nagegaan in hoeverre er van rasdiscriminatie gesproken kan worden bij arbeidsbemiddeling, kamerverhuur, optreden van politie, in het werk van vakbonden, in het gedrag van buspassagiers, in de verslaggeving door dagbladen en in de aanhang van een racistische politieke partij.

Het ene onderzoek wordt wat beter uitgevoerd dan het andere, maar uit allen komt toch wel naar voren dat gekleurde vreemdelingen een andere behandeling krijgen dan wat als de doorsnee Nederlander aangeduid zou kunnen worden. Bovenkerk heeft het geheel voorzien van een inleiding waarin de voornaamste begrippen op het terrein van rasdiscriminatie worden gedefinieerd, en waarin het probleem – is er in Nederland rasdiscriminatie en hoe ernstig is die dan wel – wordt gesteld en een slothoofdstuk waarin een aantal aanbevelingen worden gedaan om de geconstateerde discriminatie te verminderen.

Het is een nuttige studie die het beeld van Nederland als paradijs van tolerantie duidelijk verstoort en die allen die bij het beleid ten aanzien van gastarbeiders en Surinamers betrokken zijn stof tot nadenken geeft. Niet omdat het hier verhaalde allemaal nieuw is – het meeste zal de goede krantenlezer al bekend zijn – maar omdat het nu eens gecatalogiseerd en systematisch bij elkaar gezet is. Als zodanig kan deze studie ook een nuttige functie vervullen in een proces van bewustwording dat moet voorkomen dat Nederland op grotere schaal racistische trekken zal gaan vertonen.

Voor de wetenschappelijke onderzoeker is het interessant te zien hoe allerlei Engelse en Amerikaanse studies in Nederland uitgeprobeerd worden om mogelijke rasdiscriminatie in kaart te kunnen brengen. Een zwakke kant van de studie is dat Bovenkerk er niet in

geslaagd is een enigszins sluitende theorie voor rasdiscriminatie op papier te zetten. Het gevolg is dat een aantal experimenten aan overtuigingskracht inboeten en dat Bovenkerk in zijn slothoofdstuk niet veel verder komt dan een aantal voor de hand liggende suggesties.

Misschien moet de discriminatie niet zozeer gezocht worden in het feit dat 'zij anders zijn', maar in het feit dat zij door een deel van de bevolking door hun economische en sociale situatie – concurrentie op de arbeids- en woningmarkt en bij de verdeling van de wat schaarser wordende vruchten van de welvaartsstaat – als bedreigend worden ervaren. Het zou de moeite waard zijn om vanuit een dergelijke invalshoek het hier bij elkaar gezette materiaal nog eens door te nemen.

(1) vlg De Pinda-Chinezen van F. van Heek, in De Rafelrand van Amsterdam.

J. J. Godschalk

Q. J. Munters. **Stijgende en dalende cultuurgoederen**, de 'open' samenleving ter discussie, Samsom, Alphen aan de Rijn, 1977.

C. Wright Mills is er in zijn *Sociological Imagination* indertijd fel tegen uitgevaren, Sorokin heeft er in *Fads and Foibles* scherp mee gespot: de 'Wichtigmakers' in de sociologie; degenen die hun magere sociologische waarheden opsieren met dikke pakken jargon; die hun open deuren intrappen met behulp van een uiterst ingewikkeld technisch apparaat. Munters' *Stijgende en dalende cultuurgoederen* moet gezien worden als een recente vorm van 'wichtigmacherei', als een soort sociologiebeoefening waar de naam van deze wetenschap geen goed mee wordt gedaan.

Op het eerste gezicht is het een doorwrocht werk waarin een indrukwekkende hoeveelheid literatuur overhoop wordt gehaald over 'stijgende en dalende cultuurgoederen' en over de vraag of Nederland nu gezien moet worden als een 'open' of als een 'gesloten' samenleving.

Het klinkt allemaal prachtig tot je tot de ontdekking komt dat het hele verhaal in feite opgehangen is aan verschillen in het gebruik van consumptiegoederen die zijn opgetreden in de loop van vijf jaar.

Twee lezerskringonderzoeken die verricht werden ten behoeve van reclame in een aantal tijdschriften – TON'67 en NOP'72 – hadden veranderingen te zien gegeven in de verdeling van 58 (onderzoeks-) items over een viertal welstandsklassen. Munters berekent die verschillen met allerlei prachtige statistische middelen. Zijn bevindingen noemt hij niet opzienbarend, maar 'niettemin belangwekkend' en in ieder geval vindt hij ze voldoende specifiek om aan de hand ervan vast te stellen of er van 'stijgende en dalende cultuurgoederen' sprake is en vervolgens of gesproken kan worden van een 'open' of een 'gesloten' samenleving.

Zijn verwerking van het onderzoeksmateriaal leest als een geslaagde parafraze op een sociologische tekst, zoals Blokker, Van het Reve, of Kousbroek die zouden schrijven.

Hij signaleert in de eerste plaats in de veranderingen een viertal 'trends': een monotome neerwaartse trend, een monotome opwaartse trend, een niet-monotome neerwaartse trend en een niet-monotome opwaartse trend. Van het eerste is een voorbeeld het gebruik van oogschaduw bij de laagste welstandsklasse, van het tweede het zelf behangen en schilderen door de hoogste welstandsklasse.

Dat het bezit van allerlei consumptiemiddelen die eerst aan de rijkere waren voorbehouden nu ook door de minder rijken kunnen worden gekocht is bepaald, zoals Munters

zelf al zegt, geen opzienbarend verschijnsel. Nederland is in de loop der jaren welvarender geworden en aan de consumptie is dat duidelijk te merken. Voor dit soort bewegingen is in de sociologie al vaker een verklaring gezocht. Het meest succesvol daarbij was waarschijnlijk Fallers met zijn 'druppel-effect' of, wanneer we het wat somberder willen benaderen, Marcuse met zijn toenemende 'eendimensionaliteit'. Te denken valt ook aan theorieën van Riesman en Habermas, waarin gewezen wordt op het toenemen van de beheersing van het leven van mensen en van hun consumptie, vanuit de samenleving.

Had Munters zich beperkt tot het illustreren van dit soort ideeën dan was het misschien wel een aanvaardbaar boekje geworden. Hij heeft echter gemeend er een verhandeling over democratie en open samenleving aan op te moeten hangen. Haarlijn gaat hij uitpluizen hoe de verschillen in consumptie precies over de vier welstandsklassen verdeeld zijn om het vervolgens te verwerken in een verhandeling over 'exclusivering' en 'democratisering'. Zo blijkt er bij het pijproken van mannen sprake te zijn van een 'partiële opwaartse democratisering' en wijst het portdrinken van de heren op een 'zuivere neerwaartse exclusivering'.

Tot slot concludeert hij dan dat het met de 'feitelijke culturele openheid' niet meevalt, maar dat we over de 'formele culturele openheid' niet te klagen hebben. Op zichzelf is het al iets om op basis van twee slechts vijf jaar uit elkaar liggende commerciële onderzoeken tot vergaande conclusies te komen. Zeker wanneer het om onderzoeken gaat met zo'n beperkte vraagstelling.

Ik herinner me in dit verband hoe een tien jaar geleden een maand na elkaar twee onderzoeken gepubliceerd werden naar politieke voorkeur. Beide onderzoeken waren uitgevoerd door als betrouwbaar bekend staande bureaus. In het tweede onderzoek bleken enkele partijen in vergelijking met de resultaten van het eerste onderzoek een aardige val gemaakt te hebben in populariteit. In de gebruikelijke commentaren van voormannen van de betrokken partijen werd geprobeerd in de politieke praktijk sinds het eerste onderzoek een verklaring voor die neergang te vinden. Bij nader onderzoek bleek mij toen dat het veldwerk voor beide onderzoeken in dezelfde periode had plaatsgevonden. Met name door Phillips is op het problematisch van het steekproefonderzoek gewezen en zeker wanneer sprake is van een zo kort verloop tussen twee enquêtes is extra voorzichtigheid geboden.

J. J. Godschalk

Dertig jaar later, De Nederlandse consument in 1947 en 1977, N.V. v/h Nederlandse Stichting voor Statistiek, Den Haag 1978

Wat dat betreft is het vijftig bladzijde dikke boekje van de Stichting voor Statistiek heel wat betrouwbaarder. Hier gaat het om een vergelijking van de situatie in 1947 met die in 1977 op een vijftal gebieden: het wonen, een aantal gebruiksartikelen, hobby, woon-wegverkeer en vakantie. De enige pretentie die men hier heeft is het enigszins in kaart brengen van de gestegen welvaart in Nederland. Kenmerkend zijn hier de opkomst van de douche, het gasfornuis, de elektrische naaimachine en het fototoestel. Opvallend zijn ook de gegevens over het met vakantie gaan, die laten zien dat daarbij niet meer sprake is van een langdurig bezoek aan familie, maar van een verblijf in een hotel, pension, camping of tent. Er is, uitgaande van de enquête van 1947, maar een beperkt aantal items bij de kop genomen, maar die worden in een zorgvuldige bewerking weergegeven.

Conclusies worden nauwelijks getrokken, afgezien misschien van een constatering dat bij het gebruiken van parfum en reukstoffen de nivellering in de maatschappij vrijwel

volledig is. Al met al een uitstekende studie die interessant materiaal aandraagt voor sociologen.

J. J. Godschalk

P. van Reenen, **Overheidsgeweld. Een sociologische studie van de dynamiek van het geweldsmonopolie.** Samsom, Alphen a/d Rijn 1979, 343 blz.

Het onderwerp van studie is de verklaring van regelmaat en verandering van het geweldsmonopolie van overheid en politie in moderne natie-staten (p. 10-13, 15). In het boek komt dat neer op verkennende beschrijving van de ontwikkeling in westerse democratische rechtsstaten en de Nederlandse in het bijzonder. Onder 'geweld' verstaat Van Reenen alleen bedoeld fysiek politiegeweld als reactie op ordeverstoringen (p. 18). In het 'monopolie' onderkent hij twee elementen: a) een ècht monopolie van geweldsrechten, gekoppeld aan de 'gezagsrol' vervuld door politieke overheden, en b) slechts een overwicht aan geweldspotentieel, gekoppeld aan de 'geweldsrol' vervuld door de politie (p. 18, 36 e.v.). De beide rollen hebben elk hun eigen dominante waarde: behoud van vrijwillige gehoorzaamheid (evt. legitimiteit) respectievelijk behoud van geweldsoverwicht. De overheid kan bedreigingen pareren met strategieën van geweldslegitimering — politisering de-politisering van acties, marginalisering van activisten, mobilisering van de burgerij (p. 38 e.v.) —, en met beloningen voor activisten. De politie kan uitdagingen pareren met geweld of geweldsdreiging.

De hoofdthese van het boek is ontleend aan Weber (p. 13); de rationaliteit van het geweldsmonopolie ontwikkelt zich van een traditioneel monopolie via een ambtelijk type tot een complex geweldsmonopolie (p. 30, 330). Volgens Van Reenen correspondeert deze trend met de overgang van meer waarde-rationeel naar meer doelrationeel handelen (p. 30, 214, 318 e.v.). De trend wordt op drie niveau's bekeken: op macro-, meso- en actie-niveau. Verder meent Van Reenen dat formeel-legaal gezag steeds meer vervangen wordt door functioneel gezag (p. 313, 324).

De referenties aan Weber lijken mij nogal ongelukkig. Ik stip slechts twee punten aan. Weber heeft het nergens over 'functioneel gezag' waardoor een koppeling van dat type gezag (of legitimiteit) aan doelrationaliteit, in de fase van het complexe geweldsmonopolie, op wankel basis gaat berusten, tenminste als men zegt van Weber uit te willen gaan. Op de tweede plaats hoeft formeel-legaal gezag niet te conflicteren met doelrationaliteit, en de opzadeling van dat ambtelijke gezagsmodel met waarde-rationaliteit lijkt mij onterecht.

Het boek laat zich grofweg in drieën verdelen: een theoretiserend hoofdstuk 1, vervolgens de hoofdstukken 2 t/m 8 waarin de diverse (ca. 40) gevallen van ordeverstoring en overheidsgeweld de revue passeren, en tenslotte een concluderend hoofdstuk 9. De schatten van het boek zijn verborgen in de hoofdstukken 2 t/m 8. In hoofdstuk 2 schetst Van Reenen het hoogtij van het 'ambtelijke geweldsmonopolie' tijdens het interbellum. Tijdelijke afwijking van dit model gedurende 'politieke noodsituaties' komt in hoofdstuk 3 aan bod. Theoretisch kunnen die situaties zich altijd voordoen, en als zodanig staan zij buiten de trend (p. 30-32). Het èchec van het ambtelijke model stelt de auteur in hoofdstuk 4 aan de orde als het ongeinstitutionaliseerde protest ingezet wordt door provo's en studenten; politie en aanvankelijk slapende politici gaan door een diep dal. De overheid en vooral de politie slaan aan het leren en gaan geleidelijk aan over naar het 'complexe geweldsmonopolie' als in de jaren '70 andere groepen — rebeluste jeugd (hoofdstuk 5: 'doodgewone rellen' of 'issueless riots'), arbeiders en zelfstandigen (hoofd-

stuk 6) en buurtbewoners (hoofdstuk 7) – het ongeinstitutionaliseerde protest komen uitbreiden. Een beperkte noodsituatie doet zich voor bij (uiteraard ongeinstitutionaliseerde) gijzelingsacties van o.a. Molukkers, die met een verdergaand complex geweldsmodel tegengegaan kunnen worden (hoofdstuk 8).

Het ambtelijke geweldsmonopolie (p. 61) betekent o.a. op macroniveau een scheiding van gezags- en geweldsrol, die mogelijk is omdat de legitimiteit voor politiegeweld voldoende wordt geacht, en het protest wordt gekwalificeerd als politiek irrelevant en beperkt van omvang. Op meso-niveau wordt volstaan met een gedecentraliseerde aanpak en een relatief lage graad van professionalisering van het geweldspotentieel. Op actie-niveau houdt dit model in: snel, ongenueanceerd en veel persoonlijk politiegeweld; starre legaliteit en simpele normhandhaving staan voorop. Het model kenmerkt zich door waarde-rationaliteit en formeel-legaal gezag, en voldeed bij de Landarbeidersstaking-1929 in Oost-Groningen en het Jordaanoproer in 1934.

De Spoorwegstakingen van 1903, de revolutiedreiging in 1918, de havenstakingen van de EVC in 1945/46 en de angst voor revolutie in 1948 (Praag!) waren zgn. 'politieke noodsituaties'. Uit nationaal-politiek belang wordt de rollenscheiding opgeheven, en doet de overheid aan aanvullende geweldslegitimering (door marginalisering en/of mobilisering). Op actie-niveau verandert er weinig, meer daarentegen op meso-niveau, t.w. centralisering en professionalisering van het potentieel (p. 58-60, 108-9).

Duidelijk is waarom het ambtelijke model in de jaren '60 moet falen. De overheden handhaven te lang de rollenscheiding door legitimiteit (wederopbouw; verzorgingsstaat) te veronderstellen, en door het politieke karakter en de ongeinstitutionaliseerdheid van het protest te negeren. Ambtelijk geweld keert zich tegen politie en overheid en evenredig met meer politiegeweld vermindert legitimiteit. Na 1966 raken gezag en sociale controle i.h.a. aangetast, óók van intermediairen zoals ouders, scholen, universiteiten, vakbonden, partijen, belangenorganisaties en kerken. Het klimaat politiseert, mede o.i.v. de media en een geleidelijk activistischer opstelling juist van die intermediairen. Op meso-niveau komt een verdergaande professionalisering van de geweldsrol op gang (diverse specialisaties). Deze trend krijgt een krachtige impuls door de gijzelingsacties, die ook leiden tot centralisatie (keuze voor de 'justitiële' i.p.v. de 'bestuurlijke lijn': p. 286-9) en complexe projectorganisatie via crisisteam (p. 160, 294-7, 303, 316, 328). Op actie-niveau verandert veel en Van Reenen schetst indringend hoezeer de politie in deze autonoom te werk ging. Zij gaat zelfstandig politieke implicaties van acties taxeren (p. 235, 259, 273, 324), komt voor haar eigenbelang op (p. 192-5, 250-1, 259, 324), stelt geweld uit, doet aan tijd rekken (p. 214), wil geen partij worden (p. 247, 261), en oriënteert zich op geweldsalternatieven zoals overreding, overleg of zelfs bemiddeling (p. 189, 243-5). De nieuwe opstelling betekent genuanceerd en uitgesteld geweld, meer technisch geweld (waterwerpers; traangas), flexibel opportunisme en doordachte conflictbeheersing of zelfs probleemoplossing. Binnen dit complexe geweldsmodel is het gezag anders, want moet zich telkens weer waarmaken, en geeft doelrationeel handelen de toon aan.

De studie van Van Reenen lijkt mij een nuttige studie, maar vertoont een aantal defecten. Enkele stipte ik al aan. Belangrijk lijkt mij de bepaald onoverzichtelijke presentatie. Waarom geen kwalitatieve tabellen, variabelenschema's en opsomming van hypothesen? Het boek bevat een groot aantal aardige hypothesen, die jammer genoeg verdrinken in een tekst vol herhalingen en die nauwelijks met elkaar worden verbonden. Op actie-niveau bijv.: langer uitstel van politiegeweld impliceert in een gepolitiseerd en legitimiteits-kritisch klimaat meer legitimiteit voor uiteindelijk geweld (p. 234, 293). Hiermee te verbinden zijn factoren als het aantal voorafgaande acties, de auto-marginalisering van activisten, de spanning tussen top en politiebasis, en de hoeveelheid getolereerd

geweld. In sommige gevallen (p. 138, 242, 247) leidt geweldsuitstel tot andersoortig legitimiteitsverlies: de politie opereert ineffectief en maakt haar beschermingspretentie niet waar (p. 305, 325)! De auteur had hier meer aandacht aan kunnen besteden, en wat minder aan conceptuele arbeid.

Een ander presentatiebezwaar is dat uitspraken en bevindingen op de drie niveau's (macro-, meso-, actie-niveau) onvoldoende gescheiden van elkaar gepresenteerd worden.

Wat de gebruikte literatuur betreft: van de 182 naar jaar en vorm te rubriceren referenties is slechts 6% afkomstig uit tijdschriften, wat voor sociologische studies weinig is. Ik heb de indruk dat er nog wel wat materiaal zit in criminologische vakbladen. Een voorbeeld m.b.t. het geweldsalternatief 'onorthodox' politie-optreden is ter sprake gebracht bij het relbeheersingsexperiment voor de TT-Assen in 1973 (p. 153). In Nederland is het bij praten gebleven. In de VS niet. Er is zelfs over geschreven: J. F. Coates, 'Wit and Humor: a neglected Aid in Crowd and Mob Control' in: *Crime & Delinquency* 18, 1972/2: pp. 184-191. Ook ervaringen van elders zouden ingebracht moeten worden, zeker als blijkt dat de 'harde' specialisatie doordringt in normale gemeentepolitiecorpsen (p. 297). Aan 'wit and humor' moet de voorkeur gegeven worden boven 'stopkogels'.

R. J. Smits

Jacques Janssen en Paul Voestermans, **De Vergruisde Universiteit. Een cultuurpsychologisch onderzoek naar voorbije en actuele ontwikkelingen in de Nijmeegse studentenwereld.**

Meppel: Krips Repro B.V. 1978 (dissertatie Nijmegen) 651 pp.

Naarmate de jaren '70 ten einde lopen begint het vergelijken van 'de jaren '60' met 'de jaren '70' meer in de mode te raken. Volstrekt willekeurige scheidslijnen gaan het breekpunt vormen tussen botte simplistische stereotypen. Op het revolutionaire élan en 'de verbeelding aan de macht' volgt 'reactie', apathie en onvermogen. Het spreekt haast vanzelf dat noch de idealisering van de jaren '60 noch de verguizing van de jaren '70 overeind blijft als holle rhetoriek vervangen wordt door wetenschappelijk onderzoek.

Zoals elke simplificatie bevat ook deze echter een kern van waarheid. Er is in de jaren '60 veel veranderd en niet alles daarvan werkt tot op de dag van vandaag door (zoals bijvoorbeeld blijkt uit het Sociaal en Cultureel Rapport 1976).

Wat voor de samenleving als geheel geldt, gaat ook – en misschien in sterkere mate – op voor de universitaire wereld.

Vast staat dat gebeurtenissen binnen de universiteiten en hogescholen in die periode veel aandacht hebben getrokken. Waarmee overigens nog niet gezegd is dat er veel veranderd is.

Misschien dat het zelfs nu nog te vroeg is om de balans op te maken. Het veranderingsproces is noch bestuurlijk noch inhoudelijk afgerond.

Janssen en Voestermans proberen in 'De Vergruisde Universiteit' voorzichtig en gedetailleerd te inventariseren en te begrijpen wat er in de universitaire wereld gebeurd is.

Een voorlopige balans waarmee de auteurs vooral ook beogen meer inzicht te krijgen in de hedendaagse universitaire situatie.

Hoe beeldend ook de (aan Jan Romein) ontleende titel, de ondertitel (waarin het accent valt op de Nijmeegse studentenwereld) dekt de lading beter. Een facetstudie dus, op het terrein van sociale verandering.

De auteurs maken met veel vakmanschap, inzicht en oog voor detail duidelijk hoe de traditionele Universiteit in het begin van de jaren '60 definitief ten onder is gegaan.

Externe druk (in de vorm van maatschappelijke behoeften, maar vooral gigantisch groeiende aantallen studenten) was voor het traditionele systeem niet meer te verwerken. De onvermijdelijke 'explosie' blijkt, ook in de jaren '70, diepe sporen nagelaten te hebben in de studentenwereld.

De omvang van een bespreking in verhouding tot de omvang van deze dubbel-dissertatie (op zich ook een vrij recent novum) maakt het volstrekt onmogelijk de auteurs systematisch te volgen op wat ze zelf 'een lange tocht' noemen.

Noodgedwongen beperk ik me daarom tot een enkele opmerking.

Qua opzet is het boek interessant door een combinatie van perspectieven. Enerzijds een historische beschrijving van universitaire (en met name Nijmeegse) ontwikkelingen (deel III).

Anderzijds omvangrijk veldwerk (deel IV) dat technisch geavanceerd én theoretisch gefundeerd is.

Als theoretisch uitgangspunt dient de Sociale Leertheorie (SLT) van Rotter. In de interpretatie van Janssen en Voestermans doet de SLT sterk denken aan een sociaal-psychologische variant van Merton's anomietheorie. Gedrag wordt verklaarbaar geacht uit een discrepantie tussen door het individu onderschreven (gegeneraliseerde en specifieke) waarden enerzijds en verwachtingen (subjectief geschatte realiseringkansen) met betrekking tot die waarden anderzijds (zie p. 44-60).

De concrete invulling van de variabelen in de SLT (die als formele theorie een lege huls is) ontlenen Janssen en Voestermans aan hun historische analyse (p. 238-276). Daarmee wordt op vruchtbare wijze een oplossing gevonden voor de (schijn?) tegenstelling tussen ideografische en nomothetische wetenschappelijke benaderingen (p. 18-28).

Historische analyse en veldonderzoek lijken me, hoe anders ze qua opzet en qua type uitkomsten ook mogen zijn, uiteindelijk een soortgelijk resultaat op te leveren: relativering en verfijning van ons beeld inzake universitaire verandering.

De historische analyse bijvoorbeeld laat zien dat politieke (en met name ook socialistische) activiteit van studenten in 'de jaren '60' opnieuw naar voren komt en niet voor het eerst.

Zo blijkt ook dat een thema als 'werkgelegenheid van academici' een lange en wisselvallige carrière achter zich heeft. (Vergelijk de situatie in 1910, 1936, 1955 en 1977 resp. pp. 79, 92, 119 en 216).

Ook in het veldonderzoek gaat het vooral om politieke houdingen en activiteiten van studenten. Enerzijds bevestigen de uitkomsten dat er in de jaren '60 sprake is geweest van een snelle politieke 'emancipatie'. Maar, anderzijds, blijkt dat er toen noch nu reden is om te spreken van politiek radicalisme of extremisme, van enige omvang (p. 355 e.v.). Dit in weerwil van het gangbare beeld, dat al te zeer bepaald wordt door de kleine, links-elitaire ('nieuwe') elite.

Het totaalbeeld van studentenbestaan en studentenwereld in het midden van de jaren '70, dat Janssen en Voestermans de term 'vergruisd' ingaf, is weinig optimistisch. Van de overzichtelijke en op veel punten hechte organisatie van de studentenwereld (de standenstructuur: p. 72) is weinig meer over. Janssen en Voestermans aarzelen niet om de situatie van na 1970 anomisch te noemen (o.a. p. 473).

De onderlinge verschillen tussen studenten qua studieoriëntatie (p. 399 e.v.) en qua politieke oriëntatie (binnen en buiten de universiteit) zijn groot. Bovendien is het méér dan een tegenstelling tussen willekeurige studenten; de scheidslijnen vallen in belangrijke mate samen met die tussen studierichtingen.

Een dergelijk uiteenvallen in tegengestelde 'kampen' komt noch de universitaire situatie noch de beroepspraktijk (p. 457) ten goede. Fnuikend is ook de grote discrepantie die

veel studenten ervaren tussen datgene wat ze willen nastreven (waardeoriëntatie) en de kans die ze zichzelf geven om dat (binnen de universiteit) te realiseren. Niet alleen dat hier een verklaring ligt voor (te?) veel actie en actiebereidheid, er ligt ongetwijfeld ook een oorzaak voor ernstige persoonlijke problemen en teleurstellingen.

Des te opvallender echter is het dat studenten over hun eigen toekomst veel optimistischer zijn dan over de toekomst van samenleving en met name universiteit (p. 464 e.v.).

De auteurs voldoen naar mijn mening ruimschoots aan de criteria die men aan goed wetenschappelijk werk mag stellen: theoretische en maatschappelijke relevantie, historisch besef, methodisch-technische 'sophistication' etc. In die zin is dit boek een voorbeeld van goed sociaal-wetenschappelijk onderzoek.

Hoe paradoxaal dat ook mag lijken toch sterkt het boek me echter in de overtuiging dat de sociale wetenschappen er verstandig aan doen hun pretenties niet al te hoog te stellen.

Dat heeft niets te maken met de kwaliteit van dit boek en weinig met de kwaliteit van de sociale wetenschappen in het algemeen. Het heeft wel alles te maken met de enorme complexiteit van ons object: de sociale werkelijkheid en haar dynamiek.

Juist een facet-studie als deze maakt nogmaals duidelijk hoe moeilijk het is verandingsprocessen te begrijpen en te verklaren. Wie zich dat realiseert zal niet snel en zeker niet lichtvaardig roepen om betrouwbare macro-sociologische verklaringen van verandingsprocessen. Toch is daar behoefte aan, willen we ooit begrijpen wat in de achter ons liggende decennia plaats heeft gevonden.

A. Cachet

C. Brinkgreve en M. Korzec, **'Margriet weet raad': Gevoel, gedrag moraal in Nederland 1938-1978**. Utrecht/Antwerpen (Het Spectrum) 1978, 157 blz.

In dit boekje geven Brinkgreve en Korzec een overzicht van tussen 1942 en 1977 afgedrukte correspondentie in de rubriek 'Margriet Weet Raad' van het vrouwenblad *Margriet*. Het betreft hier brieven van lezers (lezeressen vooral) en de antwoorden daarop van de redactie, die betrekking hebben op de relaties tussen mannen en vrouwen en tussen ouders en kinderen, op verschillen in verband met sociale klassen, stad en platteland en etnische herkomst en die welke te maken hebben met zedelijkheid, zuinigheid en godsdienst.

Het blijkt dat zowel de aard van de vragen als – vooral! – de aard en de toon van de antwoorden van de redactie in deze 35 jaar – maar in het bijzonder sinds het begin van de jaren zeventig – aanzienlijk zijn gewijzigd. Uit de vragen en antwoorden blijkt met name een verkleining van de machtsverschillen tussen mannen en vrouwen, tussen ouders en kinderen en tussen sociale klassen. De gedragsvoorschriften zijn (zeker voor vrouwen) minder rigide geworden en er is meer sprake van tolerantie en eigen verantwoordelijkheid. Ook blijkt dat in recente jaren de adviezen meer 'psychologisch' van inhoud zijn en er vaker verwezen wordt naar instellingen van psychosociale hulpverlening.

Deze en andere bevindingen treft men aan in het langste (ongeveer de helft van de tekst omvattende) hoofdstuk 3. Het is onderhoudende lectuur en te zamen met de voortreffelijke foto's van Eva Besnyö vormt het een interessant tijdsdocument. Maar het is niet meer dan 'pre-sociografie' en kan nauwelijks een sociologische analyse worden genoemd. Want dit voornaamste hoofdstuk gaat in feite niet over 'gevoel, gedrag en moraal in Nederland 1938-1978', zoals de auteurs suggereren, maar slechts over (veranderingen in) gevoel, gedrag en moraal van de redactie en uitgevers van *Margriet*.

Zo blijkt dat de rubriek 'Margriet Weet Raad' gedurende meer dan de helft van de

periode (van 1938 tot 1962) beheerd is door één dame met zeer singuliere opvattingen, die bovendien herhaaldelijk werd gecensureerd door de hoofdredactie en door de uitgever/eigenaar van het blad. Het is zeer de vraag of de uitgesproken meningen van deze eerste redactrice – die bijvoorbeeld van het begin af aan vooroordelen op basis van 'stand', stad-platteland of ethnische herkomst heeft afgewezen, maar die anderzijds niets moest hebben van seksuele problemen – representatief waren voor 'de' gevoelens en 'de' moraal van de jaren veertig en vijftig. Het zelfde geldt voor het 'team van deskundigen' dat sinds 1968 het 'progressieve' redactiebeleid heeft bepaald.

De studie vertoont namelijk een kolossaal methodologisch defect. De vraag is niet in de eerste plaats of de aan *Margriet* gezonden brieven representatief zijn voor 'de problemen' die mensen hebben – waarover de auteurs zich enige zorgen maken (pp. 15-17). De vraag is veeleer waar *afgedrukte* brieven – en die vormen slechts uitgangspunt voor het onderzoek – representatief voor zijn. Want maar een fractie van de duizenden brieven die jaarlijks binnenkomen, wordt na selectie en bewerking in de kolommen van *Margriet* afgedrukt en beantwoord. De overige brieven worden persoonlijk beantwoord en daarover is alleen iets bekend voor het jaar 1977.

Het enige antwoord dat dan ook valt te geven is dat de afgedrukte brieven en antwoorden illustreren dat het redactionele beleid van *Margriet* zich – onder druk van de publieke opinie, met het oog op de commercie? – in de loop van de jaren kennelijk heeft gewijzigd; zoals de schrijvers trouwens zelf uiteindelijk ook vaststellen (pp. 126-127). Sociologisch gezien is het enige interessante dat correspondentierubrieken in vrouwen- en andere bladen en de daaruit voortgekomen schriftelijke en telefonische dienstverlening meer en meer functies in het verlengde van institutionele hulpverlening gaan vervullen, zoals overigens al vaker is vastgesteld.¹

Veel interessanter en waardevoller zijn de als 'toegift' en ter 'validering' gepresenteerde hoofdstukken 4 en 5 en de talrijke en vaak uitvoerige noten, die naar andere bronnen verwijzen. In hoofdstuk 4 wordt nagegaan welke culturele veranderingen er zijn aan te wijzen op basis van wetgeving, opinie-onderzoeken en sociologisch onderzoek (het onderscheid tussen de laatste twee is overigens uiterst subtiel). In hoofdstuk 5 wordt in tien pagina's druk een voortreffelijk, goed gedocumenteerd en genuanceerd overzicht gegeven van de verschillende veranderingen in verband met economische groei, daling van het kindertal, democratisering, secularisering en de uitbreiding van de psychosociale hulpverlening. Maar dat had net zo goed geheel los van de *Margriet*-brieven gepubliceerd kunnen worden. Een verband met de inzichten van Elias, dat de auteurs bepleiten (o.a. pp. 22-23, 94), wordt echter niet duidelijker.² Een verwijzing naar ideeën over het 'nieuwe narcisme' (zoals b.v. ontwikkeld door Christopher Lasch) had meer voor de hand gelegen.

1. Zie b.v. J.E. Ellemers en Aug. ter Hoeven, 'De bureaucratische omknelling van het maatschappelijk werk', *Sociologische Gids*, jrg. 2 (okt. 1955), pp. 151-156; Emma Brunt, 'Hoe revolutionair is de seksuele revolutie?', *Sociodrome*, 1976/5, pp. 3-5.

2. Zie ook de discussie in het *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, jrg. 3, no. 3 (dec. 1976), pp. 336-364.